

Отримано: 13 лютого 2018 р.

Прорецензовано: 15 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 19 березня 2018 р.

e-mail: alexaristos@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-1(69)/1-245-247

Левко О. В. Аксиологема «смирення» у грецькій ранньохристиянській та українській лінгвокультурах: діахронічний вимір. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 1, березень. С. 245–247.

УДК: 811.161.2:811.14'03+81'42

Левко Олександр Вадимович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

АКСИОЛОГЕМА «СМИРЕННЯ» У ГРЕЦЬКІЙ РАННЬОХРИСТІАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ: ДІАХРОНІЧНИЙ ВИМІР

У статті досліджено вербалізацію аксиологеми «смирення» в українській лінгвокультурі на матеріалі Корпусу української мови, встановлено її біблійні витoki, здійснено компаративний аналіз семантики «лексем смирення» у грекомовній ранньохристиянській літературі та українському художньому дискурсі XIX–XXI ст. Визначено появу нових оцінних конотацій у семантиці «лексики смирення» в українській мові та виявлено еволюцію змістового наповнення аксиологеми «смирення». Встановлено, що «лексем смирення» можуть отримувати в українському художньому дискурсі негативні семи «поступливість», «безвольність», «слабкість», «жалюгідність», «нікчемність», «відчай».

Ключові слова: смирення, аксиологема, семантика, цінності, категорія оцінки, українська література, Новий Завіт.

Левко Александр Вадимович,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев

АКСИОЛОГЕМА «СМИРЕНИЕ» В ГРЕЧЕСКОЙ РАННЕХРИСТИАНСКОЙ И УКРАИНСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ: ДИАХРОНИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

В статье исследована вербализация аксиологеми «смирение» в украинской лингвокультуре на материале Корпуса украинского языка, установлены ее библейские истоки, проведен компаративный анализ семантики «лексем смирения» в греческой раннехристианской литературе и украинском художественном дискурсе XIX–XXI ст. Определено появление новых оценочных коннотаций в семантике «лексемы смирения» в украинском языке и показана эволюция содержания аксиологеми «смирения». Установлено, что «лексемы смирения» могут иметь в украинском художественном дискурсе негативные семи «податливость», «безвольность», «слабость», «ничтожность», «отчаяние».

Ключевые слова: смирение, аксиологема, семантика, ценности, категория оценки, украинская литература, Новый Завет.

Oleksandr Levko,
Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv

AXIOLOGEME OF «HUMILITY» IN THE GREEK EARLY CHRISTIAN AND UKRAINIAN LINGUOCULTURES: DIACHRONIC DIMENSIONS

The paper addresses the verbalization of the axiologeme of “humility” in Ukrainian linguoculture based on the Corpus of the Ukrainian language. The semantics of the “tokens of humility” in Early Christian literature and Ukrainian fiction of the 19th and 20th centuries is analyzed in the comparative aspect. It is shown that the axiologeme of “humility” belongs to the central values of the early Christian axiosphere, being defined as obedience to God and diminishing one’s own value. The paper identifies new evaluative connotations in the semantics of “tokens of humility” in Ukrainian language and describes the evolution of the axiologeme of “humility”. It is established that “tokens of humility” can acquire negative semantics in Ukrainian language (“complacency”, “weakness”, “insignificance”, “pity”, “despair”, “apathy”), as opposed to extremely positive connotations of Greek lexemes in the New Testament and Early Christian literature. As the study showed, the variability of the semantics and the palette of evaluative connotations of the “tokens of humility” can only be established through the use of corpus data in comparative and diachronic studies, as vocabulary data do not show the depth of semantic changes and do not allow for the identification new contextual meanings.

Key words: humility, axiology, semantics, values, the category of evaluation, Ukrainian literature, New Testament.

Українська аксіосфера сформувалася під впливом християнської парадигми цінностей. Найбільш важливі морально-етичні концепти біблійного походження були засвоєні українською лінгвокультурою, проте з плином часу частина з них зазнала еволюції з огляду на зміну ціннісної складової мовно-літературного простору України, зумовлену різними історичними та соціокультурними процесами XIX–XXI ст. До таких морально-етичних концептів або аксиологем належить «смирення», яке у сучасній масовій культурі отримує почасти негативну оцінку [6, с. 23–26]. Як зазначається у статті Т. Добка, у свідомості пересічного українця смирення є швидше недоліком, слабкістю, аніж чеснотою та проявом сили духу [2, с. 53]. Проте словники української мови засвідчують позитивно марковані семи у значенні «лексем смирення» [7, с. 404], відтак вважаємо, що визначити, якої все ж таки семантики та оцінки вони набувають у мовному узусі, можна лише на основі корпусних даних. Отож, з огляду на еволюцію чесноти смирення в українській лінгвокультурі та набуття «лексемами смирення» нових оцінних конотацій дослідження аксіологічного статусу смирення в українській мові на основі Корпусу української мови видається актуальним.

Мета статті – дослідити мовну репрезентацію аксиологеми «смирення» в українській мові у зіставленні з аксиологемою «ταπεινότης» у грецькій мові ранньохристиянських текстів та встановити, якої семантики та мовної оцінки набувають «лексем смирення» у текстових корпусах. **Об’єкт дослідження** – фрагмент аксіосфери української та грецької мовних картин світу, а **предмет дослідження** – семантичні зміни та оцінні конотації «лексики смирення» в українській мові у зіставленні з грецькою мовою Нового Завіту і ранньохристиянської літератури. **Матеріалами дослідження** стали словники

української та давньогрецької мов, Корпус української мови (<http://www.mova.info/corpus.aspx>) та Корпус давньогрецьких текстів *Thesaurus Linguae Graecae* (<http://stephanus.tlg.uci.edu>).

Аксіологема «смирнення» належить до центральних цінностей ранньохристиянської аксіосфери і визначається як покірність перед Богом, усвідомлення свого місця, применшення власної вартості. На важливості смирення як духовної цінності у християнських лінгвокультурах східних слов'ян наголошується у працях Т. Коноваленко [3], Ю. Кореневої [4] та Н. Коч [5]. У Новому Завіті до «лексем смирення» належать прикметники *ταπεινός* «смирнений», «покірний» і *ταπεινόφρων* «смирнений», «смирномудрий» та похідні від них іменники *ταπεινώσις* «смирнення», «покірність» і *ταπεινοφροσύνη* «смирнення», «смирномудрість» [9, с. 1756–1757]. У давньогрецькій літературі лексема *ταπεινώσις* містить негативні конотації «приниження», «упокорення», «жалюгідність» [1, с. 1602]. Однак у християнську добу завдяки концептуальній метафорі «вверх-униз» *ταπεινώσις* як самоприниження набуває позитивних сем у протиставленні з гордістю та завищенням. У значенні морально-етичної чесноти *ταπεινώσις* у Новому Завіті позначає «покірність перед Богом», «смирнений стан душі», наприклад у вірші Лк. 1:48: *ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπεινώσιν τῆς δούλης αὐτοῦ* «бо зглянувся на смирення раби своєї». Проте зустрічаються випадки вживання *ταπεινώσις* і з негативною семантикою, наприклад у Дії 8:33: *ἐν τῇ ταπεινώσει ἡ κρίσις αὐτοῦ ἦρθη* «у Його **приниженні** суд Його було взято». Натомість лексема *ταπεινοφροσύνη*, яка походить від *ταπεινόφρων* «той, що має смиренний розум», набуває винятково позитивної семантики у Новому Завіті та ранньохристиянській літературі, вживаючись зі значеннями «смирнення розуму / серця», «покірність перед Богом», «смирнення перед людьми», наприклад: *τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἠγοούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν* «у **смирненому розумі** вважайте один одного вищим від себе» (Флп. 3:2).

Значення «покірність перед Богом» є центральним значенням лексеми *ταπεινώσις* у її вживанні у Септуагінті та Новому Завіті на позначення чесноти [8, с. 461]. У корпусі української мови зустрічаються вислови, які засвідчують актуалізацію цього значення і в українській мові, що можна вважати, безумовно, біблійним впливом, наприклад: *смирнення перед волею Всевишнього* (Ю. Дольд-Михайлик. У чорних лицарів), *смирнення перед Богом*, *смирнення і покора перед єдиним паном – Богом* (Г. Пагутяк. Слуга з Добромиля), *смирненням перед Всевишнім* (Л. Дереш. Пісні про любов і вічність).

Зауважимо, що лексеми *ταπεινός* і *ταπεινώσις* / *ταπεινοφροσύνη* семантично близькі у Новому Завіті і ранньохристиянській літературі до лексем *πραῖς* «кроткий», «спокійний», «тихий», «лагідний», «скромний» та *πραΐτης* «лагідність», «покірність», «смирність», «скромність». Відтак для позначення смиренного стану людини *ταπεινός* і *πραῖς* можуть вживатися як близькі за значенням слова в одній синтагмі, наприклад: *πραῖς εἰμι καὶ ταπεινός τῇ καρδίᾳ* «бо Я **кроткий** і **смирнений** серцем» (Мт. 11:29). Схожі синтагматичні явища спостерігаємо і в корпусі української мови: *тихий, смиренний, слухняний* (В. Дрозд. Листя Землі), *смирненна і кротка* (В. Лис. Поліська мудрість Пелагеї), *скромність і смирення* (Л. Дереш. Пісні про любов і вічність), *смирнення і спокій* (Г. Тарасюк. Сестра моєї самотності).

У ранньохристиянській літературі *ταπεινοφροσύνη* синтагматично поєднується з абстрактними іменниками, що позначають чесноти, наприклад: *χρηστότης, ταπεινοφροσύνη, πραΐτης, μακροθυμία* «доброта, смирення, покірливість, довготерпіння» (Кол. 3:12), *ταπεινοφροσύνη καὶ πραΐτης* «доброта і покірливість» (Еф. 4:2), *ἐπιείκεια καὶ ταπεινοφροσύνη καὶ πραΐτης* «ласкавість і смирення і покірливість» (Климент Римський. Послання до Коринтян, 30:8). У текстах української мови, як і в ранньохристиянській літературі, *смирнення* часто фігурує у складі бінарних сполук, іншим компонентом яких є назва іншої чесноти, наприклад: *терпіння та смирення* (С. Андрухович. Жінки їхніх чоловіків), *смирнення й покірливість долі* (В. Савченко. Золото і кров Сінопа), *смирненність та покора* (Ю. Мушкетик. На брата брат), *добрість, працюватість, смиренність* (Ю. Мушкетик. Гетьманський скарб); *смирненність і всепрощення* (Ю. Мушкетик. Погоня).

Християнські уявлення про смирення як неодмінну аскетичну чесноту засвідчуються у Корпусі української мови частотним сполученням прикметника *смирнений* зі словами, що позначають духовних осіб, наприклад: *смирнений слуга Божий* (Ю. Сорока. Северин Наливайко), *смирнений батюшка* (О. Вишня. Зібрання творів), *смирнений служитель Христа, смиренний отче, смиренний чернець, смиренний служитель вівтаря, ряса смирення й забуття мирської суєти* (М. Старицький. Останні орли), *смирнений душпастир* (Ю. Смолич. Мир хатам, війна палацам), *смирненні єзуїти* (Р. Іванчук. Манускрипт з вулиці Руської).

У ранньохристиянській літературі лексеми *ταπεινώσις* та *ταπεινοφροσύνη* актуалізують у своїй семантиці значення «непихатість», «незарозумілість», «негордовитість», «праведність», «самоприниження», позначаючи упокорення своєї гордині та набуття смиренних думок про себе. У Корпусі української мови у близькому оточенні лексеми смирення зустрічаємо лексику на позначення пороків, яким смирення протиставляється, зокрема *гординя, марнославство*, наприклад: *Істину треба досліджувати не марнослав'ям, а смиренням* (П. Загребельний. Диво); *Гординя, а не смирення перед волею Всевишнього* (Ю. Дольд-Михайлик. У чорних лицарів); *Гординю слід ламати смиренням* (П. Загребельний. Євпраксія); *Мав прикру злостиву вдачу, не відзначався смиренням, не терпів, аби йому хтось вказував* (Г. Пагутяк. Зачаровані музиканти); *У голосі дівчини, в її манерах і поведінці не було ні краплі смиренності, а була, радше, гординя, самовпевненість і почуття, що увесь світ належить їй* (Б. Бойчук. Аліпій і його наречена). Таке вживання зумовлене ранньохристиянським узусом «лексики смирення».

У Корпусі української мови зустрічаємо численні текстові уривки, у яких акцентується увага на зовнішніх ознаках смирення. Прояв смирення асоціюється з виразом обличчя, поглядом очей, голосом, поставою і може набувати як позитивної, так і негативної оцінної семантики. Наведемо позитивно марковані випадки вживання «лексем смирення»: *очі виказують смирення* (С. Пашковський. Осінь для ангела), *вираз смирення на лиці* (В. Савченко. Золото і кров Сінопа), *говорити тихо і смиренно* (П. Загребельний. Диво).

У негативному сенсі акцент на зовнішньому прояві смирення відбувається тоді, коли йдеться про лицемірне смирення, наприклад: *Пускати смиренні погляди в стелю* (О. Гончар. Берег любові), *Хитрі й смиренні на взір* (І. Нечуй-Левицький. Афонський проїдисвіт); *І стояли навпроти мене смиренні, а в очах скакали бісики* (Ю. Мушкетик. Обвал); *Вказував позірну смиренність і слухняність, а тим часом повертав князя у вигідному для себе напрямку* (П. Загребельний. Диво); *Знову цей погляд низу вгору, ця вдавана смиренність старого фавна* (Л. Дереш. Пісні про любов і вічність); *Він говорить, смиренно опустивши очі, а я думаю, що й тут, за монастирськими стінами, вітер славолюбства розжожує жар нікчемних*

пристрастей (Ю. Мушкетик. Погоня); *І смиренно, з нелюдською насолодою, плекаючи свою чорну образу, зневажене самолюбство, мовив виношені в сатанинській гордині слова* (М. Стельмах. Гуси-лебеді летять). У наведених вище уривках «лексми смирення» набувають негативних сем «зовнішня праведність», «псевдосмирення», «лицемірство», «підступність». Личина смирення вербалізується як *удаване смирення та маска смиренності*.

За результатами аналізу Корпусу української мови було встановлено, що на відміну від ранньохристиянської літератури «лексми смирення» можуть набувати негативної семантики в українській мові, актуалізуючи наступні негативні конотації у значенні:

1) поступливість, безвольність: *Ішла Марія, смиренна, скорена, зі зсутуленим сумлінням* (Р. Іваничук. Мальви); *Ніколи б не зустріла ідеальну кандидатуру на роль смиренної ляльки для сина* (Л. Дашвар. Мати все); *Смиренно і слухняно йде тишинами мармуровими сходами палацу на поклін, на сором, на ганьбу до твого витвореного владики* (В. Винниченко. Соляна машина);

2) слабкість: *В цьому світі смиренністю не досягнеш нічого* (Ю. Мушкетик. Яса); *Смиренно стоять собі, похнюпивши голову, мов винуваті, котрих зібрались судити* (П. Мирний. Повія);

3) жалюгідність: *Ой, який смиренний, жалюгідний сидить Псойс у куточку кабіни!* (М. Дашків. Загибель Уранії);

4) мізерність, нікчемність: *Скупі й смиренні оці скнарі* (І. Нечуй-Левицький. Афонський пройдисвіт); *Убоге, некрасиве, смиренне створіння* (Ю. Мушкетик. Яса); *У своїх окулярах на резинці та зі смиренною посмішкою він уособлює душку-дебіла* (Л. Дереш. Трохи п'їтьми);

5) відчай, апатія: *Смиренний параліч духу* (Є. Пашковський. Осінь для ангела); *Втілення смиренної безнадії та високого відчаю* (Л. Дереш. Остання любов Асури Махараджа); *Зболілий дух відчаю і смирення* (Є. Пашковський. Осінь для ангела); *Насторожувало і смиренство Лорине, апатія і байдужість до всіх твоїх заходів* (Г. Тарасюк. Сестра моєї самотності).

Отже, підсумовуючи вище сказане, варто зазначити, що аксіологема «смирення» засвідчує в українській лінгвокультурі зв'язок з ранньохристиянською аксіологемою «ταπεινοφροσύνη», проте, безперечно, зазнає еволюції, що позначається в актуалізації нової семантики та набутті ширшого спектру оцінки у мовному узусі. Як було встановлено, «лексми смирення» можуть набувати негативної семантики у текстах української мови на противагу винятково позитивним конотаціям грецьких лексем у Новому Завіті та ранньохристиянській літературі, актуалізуючи значення «поступливість», «безвольність», «слабкість», «жалюгідність», «нікчемність», «відчай», «апатія».

Як показало дослідження, варіативність семантики та палітру оцінних конотацій «лексем смирення» можна встановити лише завдяки залученню корпусних даних і великих масивів текстів та проведенню зіставних і діяхронічних розвідок, адже словникові дані не показують усієї глибини семантичних змін та не засвідчують творення нових смислів у контексті. Відтак вбачаємо перспективу у проведенні діяхронічних та корпусно-орієнтованих досліджень ціннісної складової мовного простору України, які дозволять визначити вектор зміни цінностей, зокрема цінностей біблійного витоку, і встановити їх ієрархічність у мовній свідомості сучасного українського соціуму та уможливають верифікацію еволюції змістового наповнення аксіологем та набуття ними певної мовної оцінки у текстових корпусах.

Література:

1. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь : в 2-х т. / Иосиф Ханаанович Дворецкий ; [под. ред. С. И. Соболевского]. – М. : Гос. изд. иностр. и нац. слов., 1958. – 1904 с.
2. Добко Т. Феноменологія смирення / Т. Добко // Гуманітарні студії. – Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2013. – Вип. 20. – С. 52–62.
3. Коноваленко Т. Г. Смирение как ключевой концепт православной языковой картины мира / Т. Г. Коноваленко // Филологическое науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2014. – № 7. – Ч. 2. – С. 101–104.
4. Коренева Ю. В. Семантика смирения в агиографическом тексте: историко-лексикографический аспект / Ю. В. Коренева // Лингвистика. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2010. – № 4 (2). – С. 560–563.
5. Коч Н. Ориентационная метафора «верх/низ» и концепт «гордыня/смирение» в христианской лингвокультуре Древней Руси / Н. Коч // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Лінгвістика. – 2013. – Вип. 18. – С. 106–111.
6. Левко О. В. Аксіологічні виміри біблійного концепту СМІРЕННЯ в українському політичному медіадискурсі // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: Зб. наукових праць. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. – Вип. 34. – С. 18–29.
7. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 9. – 918 с.
8. Dickson J. Humility as a Social Virtue in the Hebrew Bible? / J. Dickson and B. Rosner // Vetus Testamentum. – 2004. – Vol. 54 (4). – P. 459–479.
9. Liddell H. G. Greek-English Lexicon / Henry George Liddell, Robert Scott and Sir Henry Stuart Jones. – Oxford : Clarendon Press, 1996. – 2042 p.